

M. Korchmáros Valéria

A magyar nyelv alaktana. Elméleti leírás gyakorlatokkal (Sólyom Réka)

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2021. 255 OLDAL

Nyelvhasználati alapú alaktan gyakorlatokkal

2021-ben jelent meg a Tinta Könyvkiadónál M. Korchmáros Valériának a magyar nyelv alaktani kérdéseivel foglalkozó könyve. Mint a könyv ismertetője is írja, szerzője elsősorban a felsőoktatásban tanuló magyar szakosoknak, a közoktatásban dolgozó pedagógusoknak, illetve a sajtó, a tömegkommunikáció területein dolgozóknak ajánlja munkáját. Megragadja a figyelmet továbbá, hogy a könyv azok érdeklődésére is számot tarthat, „akik csupán érdeklődéssel fordulnak” a magyar nyelv felé, amely „gondolkodásunk eszköze és tükrözője, de amelybe nem elég beleszületni, hiszen nem szűnünk meg tanulni, gyakorolni azt életünk végéig sem” (o. n.).

A fent idézett ajánlás lényeges mozzanatát emeli ki az anyanyelv-elsajátítás és -használat egész életen át tartó folyamatának. Különösen igaz ez az alaktani ismeretek esetében, amelyekre sajnálatos módon nemcsak az általános vagy a középiskolás diák, de esetleg még a magyar szakos egyetemi hallgató is félelemmel vagy érdeklődés nélkül gondol. A morfológiai tudnivalók megismerése, a morféma az emberi nyelvben és a sikeres kommunikációban betöltött szerepére való reflektálás és rácsodálkozás elmarad, és a téma elkerülhetetlenül száraz, magolandó ismeretanyagá redukálódik, amelyet meg kell tanulni a dolgozatra, a kollokviumra, majd a számonkérés után el lehet felejteni, és amelyre még az egyetemi hallgatók egy része is csak rossz emlékként, felesleges adatok halmazaként tekint. Furcsának hathat ez az idegenkedés, hiszen a most bemutatandó kiadvány ajánlójában is ezt olvashatjuk: „A morféma az emberi kommunikáció legfőbb és legjellemzőbb eszközének, a nyelvnek a legkisebb jelentést hordozó eszközei, a »nyelvi jelek«, amelyekből a beszédtevékenység minimális egységei, a mondatok felépülnek” (o. n.). Mondatokkal pedig minden nyelvhasználó találkozik hétköznapi nyelvi tevékenysége során, és azt is régóta tudjuk, hogy „nem lehet nem kommunikálni” (Sólyom 2020: 16). Kommunikációs alapszükségletünk tehát a morféma használata, hiszen a kommunikációs folyamat minden tényezője hatással van a megnyilatkozások megformálására. Mi okozza tehát a problémát?

A fentebb részletezett ellentmondás elsősorban abból fakad, hogy a nyelvre mint „késztermékre”, mint tanulmányozandó, elvont, merev rendszerre tekint sok nyelvhasználó, pedig „a nyelv tudás, aktív tudás, amely összefügg a világról való megismeréssel, az emberi elme műveleteivel és alkotókészségével,

az ismeretek létrehozásával, az érzelmek, értékek kialakításával, vagyis megkonstruálásukkal, a közösségi cselekvésekkel, diszkurzusokkal és viselkedéssel, és mindennek sokféle szóba öntési lehetőségével” – mutat rá Tolcsvai Nagy Gábor (2015: 18). Ha a nyelvre a nyelvhasználók birtokában lévő aktív tudásként tekintünk, akkor belátható, hogy a „nyelvtani” tudnivalókkal történő ismerkedés, a grammatikaoktatás is lehet rácsodálkozás, felfedezés, az egyén saját nyelvi cselekvésének reflexív tanulmányozása. Ebből egyértelműen következik az, amit Lengyel Klára így fogalmaz meg: „Nem kérdés, hogy lehet-e szeretni a grammatikát. Természetesen lehet, és az is természetes, hogy kis- és középiskolásokkal is meg lehet szerettetni a nyelvtant. Minden azon múlik, hogy szeretik-e és jól tudják-e a tantárgyat azok, akik azt átadni hivatottak” (Lengyel 2017: 6). A grammatikai ismeretek tanulása és tanítása során az egyetemi kurzusokon vagy az anyanyelvi órán így arra is lehetőség van, hogy a kurzus résztvevői éljenek a metakogníció és tudatosság viszonyának (Csíkos 2006: 80) aktív működtetésével.

Elmondható, hogy M. Korchmáros Valéria könyve a fenti lehetőségeknek teljes mértékben megfelel. Vegyük példának *Az ige meghatározása* című alfejezet kezdő sorait: „»Az igék cselekvést, történést, létezést jelentő szók« – ez a hagyományos definíció, de nem sokra megyünk vele, még úgy sem, ha újabban kiegészül azzal, hogy állapotot is jelenthet. Nemcsak azért nem elégít ki, mert nem zárhatjuk ki vele a cselekvéseket, történéseket, létezési formákat és állapotokat megnevező elvont főneveket, és persze az igeneveket sem, amelyeknek szintén az alapigéjükkel azonos a denotatív jelentése. Szép számmal vannak azonban olyan igék is, amelyeket a fenti jelentésskatulyákba elég nehéz beleszorítani: *sikerül a vizsga; nem illik mutogatni; említést érdemel* [...]. Hogyan lehet az igéket valóban megkülönböztetni a velük azonos jelentést hordozó egyéb szófajoktól? – Úgy, hogy nem csupán egy szempontot veszünk figyelembe, hiszen a szó építőeleme, a morféma maga is jelentés és alak egysége. A mai nyelvállapotbeli alak pedig a használatban formálódott, hogy minél inkább alkalmas legyen a beszédbeli funkciójának betöltésére” (46).

A könyv több okból is alkalmas az alaktani ismeretek funkcionális szemléletű oktatására: egyfelől a fenti módon, a funkció felől megközelítve mutatja be az elméleti tudnivalókat. Másfelől nagyon hasznos, hogy minden elméleti összefoglalást gyakorlatok követnek, amelyek segítségével a tárgyat tanító tanár vagy – önálló gyakorlás esetén – a kurzus hallgatója megbizonyosodhat arról, hogy milyen tudással rendelkeznek a tanulók vagy ő maga az adott témakörben. Az egyes gyakorlatsorok megoldásai pedig megtalálhatók a kötet végén (223–252), segítséget nyújtva önálló tanulás esetén is az önellenőrzéshez. A következőkben a kötet által tárgyalt témakörök bemutatása, majd a témakörökhöz kapcsolódó gyakorlattípusok ismertetése következik aszerint, hogy milyen készségeket, képességeket hívnak elő. Az egyes gyakorlattípusok esetében konkrét példák szerepelnek annak illusztrálására, hogy ezek hogyan valósulnak meg a könyv gyakorlatában.

A *Bevezetés* (8–10) után egy összefoglaló ábra következik *Az alaktan helye a nyelveírás szintjein* címmel (11). Az ábra a „kicsitől a nagy felé”, a hangzás szintjétől egészen a szöveg szintjéig elhelyezi az alaktani terminusokat a nyelvi rendszerben, és társítja az egyes nyelvi jelenségekhez a velük foglalkozó tudományterületet. Ilyen módon a hangtantól a szövegtanig egységes képet ad a nyelvi szinteződésről és a kapcsolódó terminológiáról. Ez a rendszerezés már a könyv elején

megmutatja, hogy a nyelvéírás egyes szintjein milyen kérdéskörökhöz kapcsolódóan merülnek fel alaktani kérdések, fogalmak.

A könyv fejezetei az említett ábrának megfelelően tárgyalják az alaktanhoz kapcsolódó nyelvi szinteket. Az első fejezet *A morféma* (12–33), amely szemantikai tisztázással kezd: alak és jelentés viszonyát tárgyalja a szóelemekben (15–19), majd bemutatja a morfémák osztályait (19–22), végül jellemzi töfípusok és toldalékfajták szerint az egyes morfémakategóriákat (23–33). Ezt követi a *Szótan* című fejezet (34–37). Ebben praktikus, a használat felőli megközelítést alkalmazó eligazítás olvasható azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy „Mi a szó, avagy mi szó?” (34). A szerző megvilágítja, hogy milyen nyelvi forma számít szónak morfológiai, szintaktikai, illetve lexikai értelemben, majd további, a szójelentést érintő kérdéseket tárgyal, például: valóban csak szavak hordozhatnak-e fogalmi jelentést; szó-e az, aminek fogalmi jelentése van? Más szóval: „csak a fogalmi jelentés hozzáadásával léphetünk-e át a szótanba, vagyis aminek nincs fogalmi tartalma, az nem is szó? Ezzel viszont kirekesztenénk szavaink közül a viszonyjelölő kötőszavainkat, névutóinkat, a névelőket, a modális partikulákat stb.” (35). A kérdéseket példák segítségével válaszolja meg a szerző, rámutatva arra a jelenségre is, hogy a helyesírás és a szószemantika milyen fontos kapcsolatban van egymással (lásd a könyv példáját: *sértés karajcsont nélkül vs. sertéskaraj csont nélkül*, 35).

A következő fejezet a szófajokat: definíciójukat, a szófaji besorolás elvi alapjait és a szófaji rendszer kérdéseit tárgyalja (38–41). Az alfejezetet egy áttekintő táblázat zárja (40–41), amelyben a szófajok rendszerezésén túl példák is találhatóak az egyes csoportokra. Ez után a fejezet után kerül sor az egyes szófajok részletes bemutatására. Az *egyreszóval szemantika* című alfejezet a kötet legterjedelmesebb része (42–176), amely három nagy további alfejezetet tartalmaz: tárgyalja a *Mondatszók* (42–45), *Az alapszófajok: a mondatrésztértékű szófajok* (az ige, a névszók, a mondatrésztértékű egyéb szófajok; 46–134) és *A viszonzók* (135–176) témakörét.

Az utolsó nagy alfejezet szemantikai, alaktani és helyesírási szempontból is fontos és izgalmas témát: a szókincsgyarapodás módjait tárgyalja (*A szókincs gyarapodásának módjai*, 177–222). Az olvasók megismerkedhetnek a szókészlet forrásaival, valamint a szóalkotás változatos módjaival (szóképzés, szóösszetételek, mozaikszók, az elvonás, a szóvég megelevenedése, a szórövidülés és a szócsonkítás, a szóvegyülés, a szóalakutánzás, a szóhatár eltolódása, a jövevényszók, a népetimológia, a tükörfordítások).

A fentiekből látható, hogy a könyv az alaktan alapegységétől, a morfémától a nagyobb egységek felé haladva részletesen tárgyalja a fontos morfológiai tudnivalókat. Kifejezetten érdekessé és logikussá teszi a leírásokat az említett funkcionális megközelítés. Ez a megközelítés érvényesül az alfejezetek után következő gyakorlatokban is. Mivel sok feladat, gyakorlat található a kötetben, a bemutatásuk típusok szerint, a típusokon belül pedig néhány jellemző példa kiemelésével történik.

A gyakorlatokról elmondható, hogy önálló munkaként is elvégezhetőek, de vannak olyan gyakorlatípusok a könyvben (például vita, diszkusszió), amelyekre lehet ugyan önállóan készülni, viszont érdemes őket csoportban (osztályban) megbeszélni. A feladatok egy tipikus részét teszik ki azok, amelyekben valamilyen instrukció alapján, irányított kérdéseknek vagy szempontoknak megfelelően viszonylag rövid

írásbeli produktumot kell létrehozni. Ilyenek az alábbiak (zárójelben egy-egy példa olvasható a vonatkozó gyakorlatok instrukcióiból, oldal- és feladatszámmal):

- 1) Gyűjtőmunka: meghatározott szempontok alapján, saját kutatómunka vagy ötletelés (brainstorming) segítségével kell példákat gyűjteni valamilyen nyelvi jelenségre. (Például: *Gyűjts minél több mondatszót, amelyekkel a) partneredet csendre inted; b) partneredet buzdítod; c) nemtetszésedet akarod kinyilvánítani; d) egy eseményről szóló beszámolódat színesebbé, érzékletesebbé teszed, 13/2.*)
- 2) Kakukktojás keresése. (Például: *Melyik a kakukktojás? Miért? lehajol-t – lehajlott, helyt ad – helyet ad, eb – kutya, átugrottam – átugortam. A felsorolt szavakat aztán „lyukas” mondatokban kell elhelyezni a kontextusnak megfelelően, 21/13.b.)*
- 3) Táblázat kitöltése: megadott szempontok alapján, egy-egy előre beírt példa segítségével ki kell tölteni a táblázatot, illetve esetenként további műveleteket is kell végezni. (Például: *Töltsétek ki a megfelelő múlt idejű alakokkal a táblázatot! [...] Szövegkiemelővel színezzétek át azokat a szórészeket, amelyek alapján az igét múlt idejüként értelmezzétek!, 55/35.a, b.)*
- 4) Szerkezeti képlet készítése: grafikus ábrázolás önálló elkészítése valamilyen morfológiai tudnivalóval kapcsolatban. (Például: *Válaszd le és nevezd meg az alábbi szöveg főneveinek inflexiók toldalékait! [...] Ábrázold is képletszerűen a fenti főnevek szerkezetét a jelmagyarázat szerint!, 76/45.a, c.)*
- 5) Megfigyelés: adott szövegben kell a gyakorlat instrukciói alapján megfigyelni, példákat keresni egy-egy alaktani jelenségre. (Például: *Figyeld meg, az egyes toldalékok milyen körülményre utalnak, milyen jelentésű határozófajtát jelölnek [...!], 77/45.b.)*

A gyakorlatok egy másik jellemző típusában kreatív módon kell létrehozni valamilyen produktumot, például mondatokat vagy szöveget kell alkotni. Erre példák a következő típusok:

- 6) Transzformáció: megadott szempontok alapján javítani/tisztázni/szegmentálni kell szövegeket. (Például: *Állítsd helyre a szóközöket, és írd le helyesen a szöveget a füzetedbe!, 37/27.)*
- 7) Elemzés írásban: a fejezetben ismertetett valamely alaktani tudnivaló elemzése megadott szövegekben. (Például: *Állapítsd meg, az időjelnek melyik alternánsa szerepel az alábbi mondatokban, és előfordulási sorrendben írd ki őket a vonalra!, 56/36.)*
- 8) Hibajavítás: ez a típusú gyakorlat elvégezhető önállóan is, de érdemes a feltárt hibákat közösen, csoportban (osztályban) megbeszélni. (Például: *Beszélgétek meg, mi a baj az alábbi mondatokkal! Javítsátok ki! a) „Remélhetőleg, hogy sikerül elintézni”, „Mikor bekapcsolódunk a közvetítésbe, éppenséggel szünet van”, „... a váróteremben egy férfi kilopott egy utas zsebéből 5000 forintot, de szerencséjére tetten érték a tolvajt”, 176/96.)*

Végül található olyan gyakorlattípusok is a könyvben, amelyeket kifejezetten érdemes csoportban, több tanuló részvételével elvégezni, mert vitára, diszkusszióra adnak lehetőséget. Ilyenek a következők:

- 9) Kontextualizálás: valamilyen kommunikációs helyzet nyelvi szempontú megalkotása, elemzése. (Például: *Beszélgétek meg, milyen testbeszédre, viselkedésre reagálnátok valamilyen felelőszóval!, 45/30.a.)*

10) Dramatizálás: a tanult nyelvi tudnivalók „kipróbálása” konkrét kommunikációs szituációkban. (Például: *Próbálgassátok, milyen kiejtésbeli változtatásokkal lehet új értelmezést adni egy-egy indulatszónak: egyik mondja, másik megfejt!*, 43/29.a.)

11) Diskusszió: az előző kettő ötvözése: közös megbeszélése az egyén (egy-egy tanuló) által kiválasztott nyelvi jel adekvát használatának. Gyakran dramatizálás is követi. (Például: *Beszélgétek meg, minek az alapján döntötted el, hogy a hallott szó milyen aktuális közlési szándékot fejez ki! Próbáld ki a partnerreddel különböző szómondatokon!*, 13/4.b.)

A gyakorlattípusokkal kapcsolatban meg kell továbbá említeni, hogy számos szépirodalmi idézet is szerepel a könyvben. Ezeknek a segítségével kell különféle alaktani jellemzőket megkeresni, funkciójukat, jelentésüket megmagyarázni. (Egy példa ilyen típusú gyakorlatra: *Milyen kérdésre felelnék a főnévi igenevek az alábbi Radnóti-idézetekben? Hol használhatnánk személyjelölést a főnévi igenéven? „s hiába hívja árok, maradni úgyse mer”; „s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya lépdel a falra vetődve” [...]*, 122/65.)

M. Korchmáros Valéria könyvéről összegzőképpen elmondható, hogy hasznos segédeszközt kaptak az olvasók: egyfelől funkcionális szemléletű, a nyelvhasználat felől megközelített leírását az alaktani tudnivalóknak, amelynek segítségével könnyen érthetővé, sőt érdekessé válik a tudományterület tanulmányozása. A táblázatok, a félkövér kiemelések, a nyelvi példák gazdagsága megkönnyíti az eligazodást az alaktan nem mindig könnyű kérdései, kategóriái között. A gyakorlatok bősége és változatossága pedig jó lehetőséget biztosít az olvasottak, tanultak ellenőrzésére, gyakorlati „kipróbálására”. Mint azt a könyv ajánlójában is olvashatjuk, a kötet hasznos olvasmány lehet mind a felsőoktatás hallgatói, mind a közoktatásban tanító pedagógusok, mind pedig azok számára, akik „a magyar nyelvet hivatásukhoz mindennap szerszámként használják” (o. n.).

Irodalom

Csíkó Csaba 2006. Tudatosság és metakogníció viszonya. Az ezredforduló interdiszciplináris megközelítései. *Iskolakultúra* 16/12: 69–82.

Lengyel Klára 2017. Kísérleti tankönyveinkről. *Magyar Nyelvőr* 141/1: 6–8.

Sólyom Réka 2020. *Kommunikációs gyakorlatok*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó. Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor 2015. Mi köze van a diáknak a nyelvtanhoz, avagy a tárggyá tett nyelv visszahumanizálása az oktatásban. *Iskolakultúra* 25/7–8: 18–27. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.7-8.18>

Sólyom, Réka: Language use-based morphology with exercises

Az írás szerzőjéről

Sólyom Réka

egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv-, Irodalom-, és Kultúratudományi Intézet

Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Budapest

solyom.reka[kukac]kre.hu